



Asya Studies

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar
Year: 6 - Number: 21, p. 275-286, Autumn 2022

Afganistan Modernleşmesi ve Emanullah Han Dönemi* *Afghanistan Modernization and Emanullah Khan Era*

DOI: <https://doi.org/10.31455/asya.1136055>

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
26.06.2022

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
12.08.2022

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date
30.09.2022

Asya Studies

Dr. Öğr. Üyesi Utku Aybudak
Karabük Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Bölümü

utkuaybudak@karabuk.edu.tr

ORCID ID

<https://orcid.org/0000-0003-1859-5770>

* "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu makale, İntihal.net tarafından taranmıştır. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır. Bu makale için etik kurul onayı gerekmemektedir.

Öz

Bu çalışma genelde Afgan modernleşmesini, özeldense bu sürecin en önemli aktörlerinden biri olan Emanullah Han dönemini ele almaktadır. Çalışmanın temel amacı okuyucuyu Afgan modernleşmesi hakkında bilgilendirdikten sonra Afganistan'da dönüşümün niçin görece yavaş ve sancılı gerçekleştiği üzerine mülhazalarda bulunmaktır. Egemenliğini ülke sathına doğrudan yayabilmiş; modern bir orduya ve bürokrasiye sahip merkezî devlet, toplumsal modernleşmenin de en önemli tetikleyicisidir. Ancak Afganistan tarihi, farklı yöneticilerin devleti merkezileştirme çabalarının hüsrarla neticelenmesi ile doludur. Bunun sebepleri arasında ise Afganistan'daki coğrafi, toplumsal ve ekonomik yapı yatmaktadır. Afganistan örneğinde yapı, iktidarın merkezde toplanamamasını ve sürekli biçimde dağılmasını dayatmaktadır. Emanullah Han da bu ülkenin modernleşme serüveninde merkezî devlet inşa etmeye çalışırken başarısız olmuş yöneticilerden biridir. Ancak hüküm süresi boyunca yaptıkları ile tarihte önemli bir yer edinmiştir. O nedenle çalışmanın odağında Emanullah Han dönemi yer almaktadır. Bu dönemde yapılan reformların sayısı o kadar çoktur ki hepsini incelemek bir makalenin sınırlarını aşmaktadır. O nedenle ekonomi, hukuk gibi belli bir sınıflandırma dâhilinde en önemli yenilikler ele alınmıştır. Emanullah Han'ın agresif modernleşme tasavvuru, özellikle kadın hakları alanındaki reformlar ve reform teşebbüsleri saltanatının sonunu getirmiştir. Afgan modernleşmesinin düzensiz ilerleyişinin arkasında ülkedeki kabile feodalizmi önemli rol oynamaktadır. Kabil'de iktidarı ele geçiren kişi taşrada hüküm sürebilmek için mutlaka kabilelerin gücüne dayanmak zorundadır. Merkezî devletin iktidarını doğrudan biçimde taşraya taşıyamaması ise reform hareketlerinden çıkarları zedelene kabilelerin isyan etmesiyle sonuçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, Modernleşme, Reform, Merkezileşme, Emanullah Han

Abstract

This study focuses on Afghan modernization in general; In particular, it focuses on the period of Amanullah Khan, one of the most important actors in this process. The main purpose of the study is to discuss why the transformation in Afghanistan is relatively slow and painful after informing the reader about Afghan modernization. The central state, which has been able to spread its sovereignty over the country directly and has a modern army and bureaucracy, is the most crucial trigger of social modernization. However, the history of Afghanistan is full of unsuccessful efforts of different rulers to centralize the state. Among the reasons for this failure lies the country's geographical, social, and economic structure. In the case of Afghanistan, the structure causes the power to be decentralized and dispersed. Amanullah Khan is one of the rulers who failed while trying to build a central state in the modernization adventure of this country. However, due to the reforms he implemented during his reign, he gained an important place in history. For this reason, the focus of the study is the period of Amanullah Khan. The reforms made during this period are so numerous that it is beyond the limits of one article to examine them all. Therefore, the most critical reforms within a particular classification, such as economy and law, will be discussed. Amanullah Khan's aggressive modernization, reforms, and reform attempts, especially in the field of women's rights, ended his reign. Tribal feudalism in the country plays a vital role in the uneven progress of Afghan modernization. The person who seizes power in Kabul must rely on the power of the tribes to rule in the provinces. The inability of the central state to transfer its power directly to the provinces results in the rebellion of the tribes whose interests were damaged by the reform movements.

Keywords: Afghanistan, Modernisation, Reform, Centralization, Amanullah Khan

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Aybudak, U. (2022). Afganistan Modernleşmesi ve Emanullah Han Dönemi. *Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, 6(21), 275-286.

GİRİŞ

2001 yılında başlayan Afganistan'a yönelik işgalin 2021 yılında askerî çekilme ile sonuçlanması ve Taliban'ın ülkede kontrolü yeniden sağlaması Afganistan'ı Dünya'nın gündemine taşımıştır. Ülkenin önemli bir kısmını kontrolü altında tuttuğu dönem boyunca Afgan ordusunu eğitmek ve Taliban'a karşı koyabilecek bir askerî güç tesis etmek için oldukça önemli beşerî ve ekonomik kaynak ayıran ABD, bunu başaramamıştır. Benzer şekilde Afganistan tarihi de yerel unsurlara karşı Kabil'de merkezî bir güç toplamaya çalışan ancak bu çabası başarısızlıkla sonuçlanmış modernlik yanlısı yöneticilerle doludur.

Bu çalışma Afgan modernleşmesine odaklanmaktadır. Hâlen devam etmekte olan bu sürecin en önemli isimlerinden biri olan Emanullah Han dönemi ise daha ayrıntılı biçimde ele alınmaktadır.

Afganistan'daki modernleşme serüvenini ve niçin sürekli biçimde inkıyaya uğradığını anlayabilmek için Afganistan'ın coğrafi ve toplumsal yapısını bilmek gerekmektedir. Bu nedenle ilk bölüm, tam bir "demografik muamma" olan Afgan toplumsal yapısına odaklanmaktadır. Afgan toplumunun çok etnikli ve çok inançlı yapısı sıklıkla politik bir mesele olarak ele alındığından objektif ve güvenilir istatistiklere ulaşılamamakta üstelik tarih boyunca yaşanan savaşlar ve göçler neticesinde mesele hâlen daha bir muamma görünümü arz etmektedir.

İkinci bölümde Afganistan'ın baskın etnik unsuru olan Peştunların ülke yönetimini eline alması ve Emanullah Han'ın tahta çıkışına kadar Afgan modernleşmesi ele alınmaktadır. İpek yolu üzerinde bulunan Afganistan'ın bir bütün olarak bölge halkı tarafından yönetilmesi için 18. yüzyılın ortasını beklemek gerekmektedir. Tarihte "Dürrani Saltanatı" olarak geçen Ahmed Şah dönemi, 1747 yılında başlamıştır.

Ahmed Şah ülkenin kurucu babası hüviyetine sahip olsa da Afgan modernleşmesi ve merkezîleşmesi açısından kayda değer adımlar ondan sonraki yöneticiler tarafından atılmıştır. Bu bağlamda ikinci bölümde Emanullah Han'ın tahta çıkışına kadar modernleşme taraftarı olan üç yönetici: Dost Muhammed Han (1845-1863), Şir Ali Han (1863-1879), Abdurrahman Han (1880-1901) ele alınmaktadır. Özellikle tarihte "Demir Emir" olarak anılan Abdurrahman Han yönetimi, modern Afganistan tarihinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir.

Üçüncü bölüm Emanullah Han'a ayrılmıştır. Bölümün başında modernleşme yönünde önemli bazı reformlar gerçekleştiren Emanullah Han'ın selefi ve babası Habibullah Han'a (1901-1919) da yer verilmiştir. Emanullah Han, aynı zamanda III. Afgan-İngiliz Savaşı'nı başlatarak Afganistan'ın bağımsızlığını kazanan yönetici olma sıfatını da taşımaktadır. İç ve dış politikadaki gelişmeler nedeniyle Emanullah Han'ın reform politikaları saltanatı boyunca aynı hızda sürdürülmemiştir. Bu nedenle çalışmada da bu süreçteki modernleşme üç farklı dönemde ele alınmaktadır.

Nihayetinde sonuç bölümünde Afgan modernleşmesinin genel bir tahlilinin yanında incelenen dönemde merkezîleşme çabalarının niçin başarısızlıkla sonuçlandığına dair sosyoekonomik mütalaalar yapılmaktadır.

AFGANİSTAN'IN COĞRAFİ VE TOPLUMSAL YAPISI: DEMOGRAFİK MUAMMA

Afganistan, Orta Asya'nın güneybatısında yer alan ve denize kıyısı olmayan bir bölgedir. Tarihî olarak ipek yolunun önemli bir durağında yer alan ülke, günümüzde kuzeyde Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan; güneyde ve doğuda Pakistan, batıda ise İran ile sınır komşusudur.

Coğrafi açıdan son derece sert bir görünüm sergilemektedir. Bölgenin yüksekliği genel olarak fazladır ve özellikle ülkenin dağlık alanlarına siyasi iktidarın nüfuzu, tarih boyunca Afganistan'ın temel problemlerinden birisi olagelmıştır. Aynı zamanda mezkûr dağlık yapı, Afganistan'ın kolayca işgal edilememesini ve olası işgalcilere karşı etkili bir direnişi de mümkün kılmaktadır. Ülkenin doğusunda yer alan ve Himalaya sisteminin parçası olan Pamir dağları ile yine aynı bölgeden ülkenin güneyine doğru yayılan Hindukuş dağları bu bölgedeki nüfus yoğunluğunun son derece düşük kalmasına sebebiyet vermiştir (Naser, 2019: 6). Aynı zamanda bu sıradağlar Afganistan'ı kuzey ve güney olmak üzere ikiye bölmektedir. Hindukuş dağlarının güney ve kuzey yamaçlarında platolar bulunsa dahi çöl iklimine yakınsayan hava şartları nedeniyle verimli tarım yapılamamaktadır. Nitekim ülkenin güneybatısındaki platolarda Kaş, Mergo, Regastan, Podgar ve Arbu çölleri yer almaktadır (Saray, 1988: 408). Ülkenin kuzeyi ise güneyine nispetle çok daha düşük yüksekliklere ve görece daha elverişli bir coğrafyaya sahiptir.

Beşerî unsurlara bakıldığında ise son derece heterojen bir toplulukla karşılaşmaktadır. Afganistan hem etnik hem de dilsel olarak çeşitliliğe sahip bir ülkedir. Ülke nüfusunun yaklaşık olarak

yarısını oluşturan Peştunlar, bölgenin Türk kökenli sultanı Nadir Şah'ın 1747 yılındaki ölümünden beri Afganistan'ın siyasi olarak da egemen grubudur ve Peştunca dilini konuşmaktadır (Ataie, 2015: 13).

Afganistan toplumundaki ikinci büyük etnik grubun hangisi olduğu farklı kaynaklarda farklı şekilde geçebilmektedir. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi ikinci büyük etnik grubu Türkler olarak verirken (Saray, 1988: 409; Ataie, 2015: 14), başka çalışmalarda ise Tacikler olarak geçebilmektedir (Rasekh Yahya, 2017: 8). Ancak Türklerin kendi içinde Özbekler, Kırgızlar, Kazaklar, Türkmenler gibi alt gruplara ayrıldığı göz önüne alınacak olursa aynı etnik ve dilsel kökeni paylaşan Tacikleri ikinci sıraya koymak daha mâkuldür. Bir Orta Asya halkı olan Tacikler de kendi içerisinde Sünni ve Şii olmak üzere ayrılmaktadır.

Taciklerin ardından en kalabalık etnik grubu Türkler oluşturmaktadır. Nitekim Afganistan'ın kuzey bölgeleri "Afgan Türkistanı" olarak da isimlendirilmektedir. Bu bölgelerde yaşayan Türk unsurları arasında yukarıda da belirtildiği gibi Özbekler, Kırgızlar, Türkmenler, Kazaklar, Karakalpaklar, Aymaklar ve Kızılbaşlar gibi alt gruplar bulunmaktadır. Afganistan'daki Türk kökenli grupların en kalabalığını ise Özbekler oluşturmaktadır (Gregorian, 1969: 35-36).

Hazaralar, Moğol kökenli olduğu tahmin edilen ve ülkenin dağlık bölgelerinde yaşadıkları için sayıları hususunda kesin bilginin olmadığı heterojen Afgan toplumunun ortak "ötekisini" oluşturan bir topluluktur. Hazaraların büyük bir çoğunluğu Şii mezhebindedir ve dilleri Farsçanın bir diyalektidir (Yazıcı, 2011: 477).

Buraya kadar sayılanların yanında oransal olarak önemli büyüklükte olmayan Beluciler, Nuristaniler, Hindular ve Araplar da toplumun etnik çeşitliliğine katkı sunmaktadır. Ancak pek çok çalışma (Şen, 2022: 77; Naser, 2019: 199), Afganistan'da sağlıklı nüfus sayımlarının yapılamadığını ve verilen demografik oranların çarpıtılmış olabileceği ihtimalini de vurgulamaktadır. Bu nedenle Afganistan toplumuna yönelik istatistikî bilgilere ihtiyatlı yaklaşmakta fayda vardır. Nitekim konuya dair çalışmalar incelendiğinde verilen demografik oranların oldukça geniş aralıklarda olduğu da görülmektedir. Bu ihtiyat payını akılda tutarak belirtilebilir ki Afgan toplumunun %35-50'lik bir kısmı Peştunlar; %25-35'lik bir kısmını Tacikler oluşturmaktadır. Afganistan'daki Türklerin nüfusu ise daha karmaşık bir meseledir. Afganistan ve Dostum eserinde Selim (Selim, 2004: 32-33), Türklerin nüfusunun kasıtlı biçimde eksik gösterildiğini ve tüm alt gruplar toplandığında 9 ila 11 milyonluk bir nüfusa sahip olduğunu iddia etmektedir ki bu da oransal olarak yaklaşık %25'e tekabül etmektedir.

Ekonomik olarak bakıldığında ise Afganistan'da mutlak bir yoksulluk hüküm sürmektedir. Dünya Bankası verilerine göre Afganistan'ın yıllık gayri safi yurtiçi hasılası (GSYH) yaklaşık 20 milyar dolar civarındadır. Bu GSYH miktarı 200 civarı ülke içerisinde Afganistan'ı 122 gibi görece vasat bir konuma yerleştiriyor gibi gözükse de kişi başı GSYH esas alındığında 611 dolarlık kişi başı yıllık geliriyle 207. sıraya düşerek en yoksul ülkelerden biri hâline getirmektedir (The World Bank, 2022). Elbette demografik verilerde olduğu gibi ekonomik verilerin de ne kadar güvenilir olduğu sorusu akıllara gelmektedir. Nitekim Afganistan, coğrafya ve siyasi iktidarın ülkeye hâkimiyeti açısından kayıt dışı ekonomik faaliyetlere teşne bir coğrafyadır. Ancak ülkedeki gelir resmî rakamın iki katı olarak alınsa dahi Afgan halkının oldukça ciddi bir yoksulluk problemi ile karşı karşıya olduğu gerçeği değişmemektedir.

BİR MERKEZİLEŞME PROBLEMİ: AFGAN MODERNLEŞMESİ

Modern Öncesi Kısa Afganistan Tarihi ve Kurucu Baba: Ahmed Şah Durrani

İlk bölümde anlatılan toplumsal ve coğrafi yapı ülkede merkezî bir siyasal iktidar kurmayı neredeyse imkânsız hâle getirmektedir. Zorlu çevre şartlarında yaşayan insan topluluklarında nesep asabiyesi gelişmiştir. Nitekim insanlar, genellikle kan bağlarının olduğu topluluklar (klan, aşiret, kabile vs.) içerisinde kalarak hayatta kalabileceklerinin farkındadır. Arabistan çöllerindeki bedevîlerin kabilelerine olan bağlılığı bu durumun mümtaz örneklerinden birisidir (Wynbrandt, 2010: 22-23). Tarihsel olarak bakıldığında Afgan toplumu da doğal şartlar ve parçalı toplumsal yapı gereği oldukça sağlam kabile bağlarına sahip bir toplumdur.

Kabileciliğin yanında İslam ve özellikle de İslam'ın Sünnî ve Hanefî yorumu Afganistan'da son derece önemli bir yere sahiptir. Afgan modernleşme muhalifleri neredeyse her zaman dinî gerekçelerle yeniliklere karşı çıkmıştır. Lâkin kabileci toplumlarda kabile kanunları dinin önüne geçebilmektedir. Afganistan'da da bu durumun örnekleri mevcuttur. Özellikle Peştun kabilelerinde evlilik, boşanma, miras, çeyiz gibi hususlarda İslam hükümlerine muhalif olsa dahi kabilenin örfünün uygulandığı bilinmektedir (Hamşioğlu, 2006: 91).

Şu hâlde Afganistan’da kabileci bir toplum, zorlu bir coğrafya ve düşük düzeyde seyreden ekonomik gelirler söz konusudur. Bu değişkenlerin toplamı da merkezî devletin artı ürüne ulaşarak kendini daha kurumsal ve kalıcı hâle getirmesinin önündeki en büyük engelleri oluşturmaktadır. Nitekim Afganistan tarihi de merkezileşemeyen siyasi iktidarın, yönetimi ele geçirirken yanında yer alan kabilelerin desteğini kaybederek tahtı kaybetmesi ve ülkenin bitmek tükenmez iktidar kavgalarına sürüklenme tarihi olarak okunabilir.

Milattan önce 6. yüzyılda Pers İmparatorluğu’nun kontrolüne giren Afganistan, ardından Büyük İskender tarafından fethedilmiştir. Her ne kadar küçük bir azınlık olan Nuristanîlerin Büyük İskender’in bölgede kalan askerlerinden türediğine yönelik kanıtlanmamış bir efsane olsa da Hellenistik dönem ülke kültüründe fazlaca bir etki bırakmamıştır.

İslam’ın yayıldığı 9. asrın öncesinde bölgede Türklerin egemenliği başlamıştır. İslamiyet’in yayılmasının ardından da kontrolü elinde tutmaya devam eden Türk hanedanları, bölgenin gelişimi açısından önemli bir yere sahiptir. “Ülkenin merkez ve doğusuna hâkim olan Gazneliler ve batısına hâkim olan Selçuklular zamanında Afganistan’ın Gazne ve Herat gibi kentleri hızlı gelişmiştir.” (Naser, 2019: 5). Moğol istilasının ardından bölge uzunca süre Türk-Moğol hanedanları arasında bölüşülmüş ve zaman içinde hanedanlar birbiri ile bitmek bilmeyen egemenlik mücadelelerine girerek kendilerini zayıflatmışlardır. Ancak Afganistan’da kontrol sağlayan siyasi yapılar incelendiğinde gücünü kendisi ile ittifak hâlinde olan yerel kabilelerden aldığı ve merkezî devletin hiçbir zaman ülkenin derinliklerine erişmeye muktedir olmadığı görülmektedir. Nitekim Afganistan’ın son Türk-Moğol soyundan gelen hükümdarı Nadir Şah da oldukça güçlü bir Peştun kabilesinin lideri olan Ahmed Şah ile ittifak yapmıştır. 1747 yılında Nadir Şah öldüğünde Afgan kabilelerinin ileri gelenlerinden oluşan bir meclis olan Loya Jirga, Ahmed Şah’ı tüm Afganların lideri olarak ilan etmiştir ve ona Durr-i Durrani (İncilerin İncisi) lakabını uygun görmüştür. Böylece Afganistan’da Peştunların hâkimiyet dönemi başlamıştır (Yazıcı, 2019: 634).

Tarihte Ahmed Dürrani olarak anılacak Ahmed Şah, tahta çıkışının hemen ardından yaptığı seferlerle bugünkü Afganistan’ın tamamına hâkim konuma gelmiştir. Öncelikle Gazne, Kâbil ve Peşaver’i ele geçiren Ahmed Şah daha sonra komşularının iç karışıklıklarından faydalanarak önce İran’a ardından da günümüz Özbekistan’ında bulunan Buhara Emirliği’ne doğru sınırlarını genişletmiştir. O zamana dek Güney Türkistan olarak anılan bölgenin Afgan Türkistanı hâline gelmesi de Ahmed Şah’ın yaptığı fetihler neticesinde gerçekleşmiştir (Ahmetbeyoğlu, 2009: 18).

Ahmed Şah dönemi modernleşme yahut merkezileşme hususunda önemli adımların atıldığı bir dönem değildir. Ancak Afganistan’ın Peştunların hâkimiyetine girmesi ve bugünkü Afganistan sınırlarında kontrolü sağlaması açısından tarihî olarak son derece önem arz etmektedir. Bunun yanında Sihler ile mücadelenin ve Hint Müslümanlarını Sih istilasından koruma çabasının başlangıcı da Ahmed Şah’ın Hindistan üzerine seferlerine tekabül etmektedir (Runion, 2007: 70). Ülkenin Hindistan ile komşu olması ve ilerleyen dönemde Hindistan’ın tamamıyla İngiliz sömürmesine dönüşmesi Afganistan tarihi açısından önemli sonuçlar doğuracaktır. İlerleyen yüzyıllarda Afganistan, kendisini kuzeyde Ruslara güneyde ise İngilizlere komşu olarak bulacaktır. Nitekim iki devletin “büyük oyun” kapsamında değişen Afgan politikaları, Afganistan’ın siyasi bütünlüğü ve bağımsızlığı için hayati önem arz etmiştir (Güdül ve Labib Raof, 2020: 18).

Afgan Modernleşmesinin Kökleri

Afgan tarihi için tüm önemine rağmen Ahmed Şah dönemi, kimi kaynaklarda geçtiği şekliyle Dürrani saltanatı, merkezî ve güçlü bir devletten ziyade kralın ülkenin önde gelen yerel liderlere danışmak zorunda olduğu ve onların sağladığı askerî güce muhtaç olduğu kabileci bir feodalizm görünümü arz etmektedir (Hamşioğlu, 2006: 101). Ahmed Şah 1772 yılında tahtı oğlu Timur’a bırakmış ve 1773 yılında vefat etmiştir. Ahmed Şah’ı taht kavgalarıyla dolu bir yarım asır takip etmektedir.

İktidar mücadelesi sırasında ülkenin güney komşusu Hindistan’da kontrolünü iyice sağlamış İngiltere’nin Afganistan’a yönelik politikası da kristalize olmaya başlamıştır. Afganistan, sömürgeleştirilecek kadar ekonomik değere sahip bir bölge değildi. Zira böylesine parçalı toplumsal yapısı bulunan çetin bir coğrafyayı sömürgeleştirmek için harcanan emek ve paranın Afganistan özelinde bir karşılığı söz konusu değildi. Ancak aynı zamanda Hindistan’ın güvenliği açısından bölge her zaman için kontrol altında tutulmalıydı. Bu nedenle İngiltere, Afganistan’ı zayıf tutma ve ekonomik olarak kendisine bağımlı kılma politikasını uygulamaya koyacaktır (Runion, 2007: 76). Nihayet 1826 yılında Dost Muhammed Han kontrolü sağlamış ve bölgenin lideri olarak kabul edilmiştir. Dost Muhammed

dönemi aynı zamanda halkı, özellikle de farklı Peştun kabileleri aynı amaç için birleştiren Afgan-İngiliz savaşlarının da başladığı dönemdir. 1838 yılında İngiltere, Hindistan'ın doğusunda güvenilir ve istikrarlı bir müttefike ihtiyaç duyduğunu deklare etmiş ve Dost Muhammed Han'dan önceki yönetici Süca'yı askerî kuvvet kullanarak tahta oturtmuştur. Dost Muhammed hâlen daha Afganistan'dayken Süca'nın yönetiminin ülkeye kök salamayacağını anladıklarında da Dost Muhammed'i 1840 yılında Hindistan'a sürgüne gönderme kararı almıştır. Bu hamle Peştun kabilelerin Dost Muhammed'in oğlu Muhammed Ekber etrafında birleşmesine neden olmuş ve Muhammed Ekber, 1843 yılında ülkede kontrolü sağlayarak babasını Afganistan tahtına oturması için ülkesine çağırmıştır. Dost Muhammed Han, İngilizler ile doğrudan savaşan ve modern batı ordularının gücüne askerî sahada tanık olan bir sultandı. Aynı zamanda Hindistan'daki sürgün döneminde İngiliz yönetimini müşahade etme fırsatı olduğundan kendi devletinin geri kaldığını çıplak gözlerle görme fırsatı bulmuş olmalıdır. Bu nedenle kendisi Afganistan tarihinde bir modernleşme ve merkezileşme ihtiyacını hisseden ilk lider olarak bilinmektedir. Ancak tahtta kaldığı 1863 yılına kadar bu konuda kayda değer bir gelişme göstermeyi başaramamıştır (Rubin, 2002: 47).

Dost Muhammed Han'dan sonra gelen Şir Ali Han ise 1866-68 döneminde yaşanan taht kavgaları haricinde 1863-1879 yılları arasında yönetimi elinde tutmuştur. Kendisi de tıpkı Dost Muhammed Han gibi mutlaka modernleşmesi gerektiğine inanmış ve bu yönde politikalar izlemeye çalışmıştır. Bu çerçevede ilk posta teşkilatını kurmuş, kabilelerin ileri gelenlerin oğullarının eğitildiği ve subay olarak yetiştirildiği bir eğitim sistemini getirmeye çalışmış ve belki de en önemlisi tarım vergilerini aynı olarak değil de nakdî olarak toplamaya gayret etmiştir. Şir Ali Han her ne kadar selefinden daha somut adımlar atma gayreti içinde olsa da onun reform çabaları da Kabil'den öteye gitmemiş ve kendisi ancak "Afganistan'daki geleneksel güçlerin bir rehinesi" olarak hüküm sürebilmiştir (Saikal, 2004: 33).

Demir Emir Dönemi

Şir Ali Han'dan sonra iktidarı ele geçiren Abdurrahman Han'ın dönemi, ciddi modernleşme adımlarının başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Modernleşmek için yaptığı atılımları sert politikalarla desteklemesi sebebiyle Abdurrahman Han, Demir Emir olarak da anılmaktadır (Erman, 2012: 75).

Abdurrahman Han, modernleşmek için kabilelerin çıkarlarına ket vurulması gerektiğini ve böyle bir hamlenin de güçlü bir muhalefete karşılaşılabileceğini biliyordu. Bu nedenle yaptığı ilk işlerden biri muhalifleri takip eden ve gerektiğinde bir şekilde "ortadan kaldıran" güçlü bir polis/istihbarat ağı kurmak olmuştur. Bu hamle, merkezileşme noktasında en büyük engelin kabileler olduğunun bilincinde olduğunu ve engeli yumuşatmaya niyetli olduğunu göstermektedir. Yine de sadece istihbarat bilgisi ve kilit noktadaki bazı isimlere suikastlarla kabilelerin gücünü kıramayacağını farkında olan Abdurrahman Han, aynı zamanda rüşvet, evlilik, ittifak gibi geleneksel oyunların hepsini de kullanmıştır (Gregorian, 1969: 131-132).

Demir Emir'in muhaliflerini bastırma, daha doğrusu olası bir isyanın yayılmasını ve güçlenmesini önlemek için kullandığı yöntemlerden bir diğeri ise zorunlu göç ve iskân politikasıdır. Bu politikalar kapsamında göçer kabileleri geleneksel bölgelerinden çok daha uzak yerlerde yerleşik hayata geçirmeye çaba sarf etmiş, böylece bir arada büyük güç oluşturabilecek unsurları seyreltme yoluna gitmiştir (Rubin, 2002: 50-51).

Modern öncesi dönemde son derece feodal bir görünüm arz eden Japonya tarihi incelendiğinde modernleşme sürecinde imparatorun yerel soylulara yılın önemli bir kısmını başkentte geçirme zorunluluğu getirdiği görülmektedir (Allinson & Anievas, 2010: 478). Böylece soylular hem toplumsal tabanlarından uzak kalmakta hem de ömrünün önemli bir kısmını İmparatorun kudreti altında geçirdiğinden temkinli bir muhalefet yürütmeye mecbur bırakılmaktadır. Aynı yöntemi Abdurrahman Han'ın da kullandığı görülmektedir. Demir Emir, hem kabile liderlerine uzun süre Kabil'de ikamet zorunluluğu getirerek onları muktedir oldukları bölgelerden uzaklaştırmış hem de kabile liderlerinin çocuklarını eğitmek maksadıyla maiyetine alarak adeta bir rehin alma stratejisi geliştirmiştir (Hamşioğlu, 2006: 125).

Abdurrahman Han'ın kabilelerin gücünü kırmaya yönelik bir diğer hamlesi ise ülkenin idari taksimatını değiştirmesi olmuştur. Ondan önce ülkenin eyaletlere ayrılma prensibi her bir kabilenin yoğun olduğu bölgenin eyalet sayılması üzereydi. Böyle bir taksimat sonucunda da bir eyalette var olan baskın kabile o bölgede mutlak bir iktidar sahibi konumuna yükselmekteydi. Ancak Abdurrahman Han, kabilelerin farklı eyaletlere bölüneceği şekilde yeni sınırlar çizerek ülkenin idari taksimatını değiştirdi. Eyaletleri küçülttü ve etnik olarak daha heterojen bölgeler hâline getirdi. Bunu yaparken bir yandan da özellikle kendisine muhalif toprak ağalarının mal varlığını müsadere ederek elde edilen toprakları

topraksız köylüye dağıttı (Shahrani, 1986: 39). Bu süreçte en ufak bir muhalif ses ise oldukça şiddetli bir şekilde bastırıldı. Abdurrahman Han'ın özellikle yerel toprak ağalarının ellerindeki toprağı Afgan köylüsüne dağıtması erken dönem Osmanlı'da gerçekleşen merkezî devlet ile köylü ittifakını hatırlatmaktadır. Osmanlı örneğinde de İstanbul yönetimi, kendisine rakip olma ihtimali bulunan Türkmen aristokrasisinin elindeki toprakları fırsat buldukça mirî araziye çevirerek köylüye dağıtmış ve mümkün mertebe köylüyü yerel toprak sahipleri karşısında koruma stratejisini takip etmiştir. Özellikle Fatih Sultan Mehmet dönemi bu açıdan dikkate değer veriler sunmaktadır (Yörük, 2007: 63).

Kabilelerden sonra Afganistan toplumu üzerinde etkili olan bir diğer grup ise din adamlarıdır. Türkiye ve Osmanlı deneyiminden farklı olarak Afgan tarihinde din adamlarının devlet ile herhangi bir hiyerarşi ilişkisi bulunmamaktadır. Dini hizmetlerin maliyeti de kullanıcı tarafından üstlenilmektedir. Bir bölgede cami ihtiyacı varsa bölge halkı camiyi kendisi yaptırmakta ve eğer bir din görevlisi mevcutsa onun masrafları yine hizmet verdiği bölge halkı tarafından karşılanmaktadır. Elbette din teşkilatının bu şekilde örgütlenmesi, ulemanın devlet kontrolünden bağımsız bir güç olarak temayüz etmesi sonucunu doğurmuştur. Bunu değiştirmek isteyen Abdurrahman Han, molla olmak için bir sınav şartı getirerek din adamlarının sayısını sınırladı ve aynı zamanda bu grubu maaşa bağlayarak merkezî otoriteye bağımlı hâle getirmeye gayret etti (Canfield, 1986: 93-94).

Demir Emir'in heterojen ve kabileci toplumundan bir ulus ortaya çıkarma ideali de mevcuttu. Hatta bu ideal uğruna 17 Ağustos 1896 tarihini Milli Birlik Bayramı (Jashn-i Mutafiqqiya-i Milli) ilan etmiştir (Kakar, 1979: 10). Bu çabası her ne kadar o dönem için sonuçsuz kalsa da akla Hobsbawm'ın icat edilmiş gelenekler argümanını getirmektedir (Hobsbawm & Ranger, 2006).

Abdurrahman Han, iktidarda kalabilmenin son kertede askerî güç ile sağlandığının farkındaydı. Bu nedenle merkezî bir ordu kurmak için önemli girişimleri oldu. İngilizlerden almayı başardığı silah yardımları da kendi ordusunu mücehhez hâle getirmek için oldukça işlevseldi (Gregorian, 1969: 141).

Tüm yenileştirici politikalarına rağmen eğitim, ulaşım ve iletişim hususunda Abdurrahman Han'ın çekimser ve hatta olumsuz bir tutum izlediği söylenebilir. Zira kendisi Afgan kültürüne yönelik her türlü yabancı nüfuzuna karşıydı ve ülkeyi dış dünya ile bağlayacak her türlü girişimin (Hindistan'a uzanan kara yolları, demir yolları, telgraf direkleri vs.) sömürgeleştirilmeye yol açacağından endişeleniyordu. Bu nedenle Demir Emir döneminde bilinçli bir tecrit politikası güdülmüştür (Gregorian, 1969: 150). Afganistan, Abdurrahman Han döneminde dünyadan izole edilerek kendi sessizliğinde öteki ile etkileşimsiz bir yaşam sürmüştür.

EMANULLAH HAN DÖNEMİ (1919-1928)

Tahta Çıkışı ve Bağımsızlık

Abdurrahman Han'ın 1901 yılında vefat etmesinin ardından oğlu Habibullah Han Afgan tahtına oturdu. Habibullah Han, babasından çok daha yumuşak bir politika izleyerek ilk olarak Kabil'de tutulan kabile liderlerinin kendi topraklarına dönmesine izin verdi (Hamşioğlu, 2006: 151). O, merkezî devlet ile kabile ittifakını güç ve korku üzerinden değil anlaşma ve sadakat üzerinden kurmak yolunu tercih etmiş gibi görünmektedir. 1907'de Hindistan'a bir ziyaret gerçekleştiren Han, gördüklerinden etkilenir ve modernleşme ihtiyacını çıplak gözle müşahade etme fırsatı bulur. Modernleşme adına çok önemli bir karar alarak Osmanlı, İran gibi ülkelerde sürgünde bulunan ileri gelen ailelerin ülkeye dönmesine müsaade eder (Özmen, 2017: 34). Bu kararla birlikte ülkeye dönenler arasında Afgan modernleşmesinin ünlü isimlerinden Mahmut Terzi de yer almaktadır. Nitekim Habibullah Han'ın saltanatında ülke tarihinin ilk gazetesi olan Sirac-ül Ekber, 1911 yılında Mahmut Terzi tarafından çıkarılmaya başlanacaktır (Hakbin, 2009: 30).

Birinci Dünya Savaşı boyunca Afganistan'ı savaşa dâhil etmeden yönetmeyi başaran Habibullah Han, 1919 yılında gerçekleşen bir suikast ile öldürülmüştür. Suikast, hâlen daha tüm ayrıntılarıyla aydınlatılmamış bir tarihî vakadır. İngiliz tetikçiliği ile suçlanan Mustafa Sagir isimli şahıs ilginç şekilde Türkiye'de yakalanmış ve Mustafa Kemal'e suikast suçuna ortak olduğu gerekçesiyle idam edilmiştir (Kış, 2009).

Habibullah Han suikastı ile boşalan tahtın önemli adayları arasında Han'ın daha gelenekselci olan kardeşi Nasrullah Han ile modernleşme taraftarı olan oğlu Emanullah Han yer almaktaydı. Emanullah Han, babasının suikastını bir avantaja çevirerek Nasrullah Han'ı tutuklatıp hapse attırdı ve kendisi de Han olarak ilan edildi (Stewart, 1973: 37-38).

Emanullah Han tahta çıkmasından altı sene evvel Mahmut Terzi'nin kızı Süreyya Terzi ile evlenmişti. Böylece Afgan modernleşmesinin önemli düşünürü ile akrabalık bağı da tesis etmiş olmaktadır (Yılmaz, 2010: 156).

Her ne kadar yönetimi ele geçirse de babasının suikastının yankıları hâlen daha devam etmekteydi. Emanullah Han, koltuğunu sağlamlaştırmak için seleflerinin de denediği garantili bir yol olan “kafire savaş” yöntemini tercih edecekti. Üstelik bu defa Hindistan'daki iç karışıklıklar, I. Dünya Savaşı'ndan dolayı bitkin düşmüş İngiliz ordusu gibi etmenler nedeniyle oldukça elverişli bir konjonktürden de bahsedilebilirdi.

Han, 1919 Nisan'ında bir camide İngiltere'ye karşı cihat ilan etmiş ve böylece III. Afgan-İngiliz Savaşı'nı başlatmıştır. Savaş hızlıca Emanullah Han'ın otoritesinin ve prestijinin ülke sathında artmasına sebebiyet vermiştir. O güne kadar Afganistan statü olarak bağımsız bir devlet sayılmamaktadır. Ülke üzerindeki İngiliz ve Rus çekişmesi İngiltere'nin üstünlüğü ile bitmiş ve Afganistan, iç işlerinde bağımsız ancak dış işleri İngiltere tarafından yürütülen bir statüye mahkum edilmiştir. Emanullah Han'ın başlattığı III. İngiliz-Afgan Savaşı neticesinde askerî olarak mutlak bir üstünlük sağlanamasa da 8 Ağustos 1919 tarihinde imzalanan Ravalpindi Anlaşması ile İngiltere, Afganistan'ın bağımsızlığını tanımak zorunda kalmıştır (Şeyhanlıoğlu, 2008: 67-68).

Afganistan'ın uluslararası arenada bağımsız bir devlet olarak tanınması tahmin edileceği üzere Emanullah Han'ın itibarını yükseltmiş ve tahttaki yerini sağlamlaştırmış. Böylece Han, kafasındaki modernleşme planlarına çok daha güçlü biçimde başlama imkânı bulabilmiştir.

Üç Modernleşme Dönemi ve Yenilikler

Şüphesiz biçimde Afgan modernleşmesinin en radikal isimlerinden birisi Emanullah Han'dır. Kendisi mutlak bir modernleşme yanlısıdır ve hatta model ülke olarak Türkiye'yi; rol model olarak da Mustafa Kemal Atatürk'ü örnek aldığı sıklıkla dile getirilmektedir (Yılmaz, 2010; Erdal, 2022 ve Hamşioğlu, 2006).

Afgan tarihinde bıraktığı son derece kalıcı izleri görece kısa denilebilecek yaklaşık 9 yıllık hükümdarlığı süresince gerçekleştirmesi onu daha da dikkat çekici kılmaktadır. Modernleşme serüvenine veyahut kısa süren saltanatına bakıldığında Han'ın yönetimi üç ana gövde hâlinde incelenebilmektedir. Tahta çıktığı 1919 yılından, Host isyanının patlak verdiği ve reform politikalarından geri adım atmamak zorunda kaldığı 1923 yılına kadar geçen periyot ilk dönemi oluşturmaktadır. Bu dönemde bağımsızlığı kazanan lider olmanın getirdiği prestiji de kullanarak önemli modernleştirici düzenlemeleri hayata geçirmiştir. İkinci kısım ise ülkedeki modernleşme karşıtı güçlerin hükümdarın tahtını salladığı isyanın ardından gelen ve daha temkinli bir politika takip edilen 1924-1928 koridorudur (Poullada, 1973: 69-70). Ve nihayet son olarak da Emanullah Han'ın meşhur yurtdışı gezisinden döndüğü ve radikal modernleşme politikasına geri döndüğü 1928 sonrasındır. Ülkeyi modernleştirme idealiyle geçen 9 yıllık saltanatın ardından patlak veren bir isyan neticesinde kendisi tahttan feragat etmiştir.

Bu çalışmada Emanullah Han'ın tüm reformları kronolojik olarak ele alınmamıştır. Zira bu dönemde yapılan reformların sadece aktarılması dahi bir makalenin nesnel sınırlarını aşmaktadır. Ancak belli temalar altında, o konuda yapılan reformların en önemlileri aktarılmıştır. Bu temalar; eğitim, ekonomi, hukuk ve kadın haklarıdır. Kadın hakları meselesi hukukun bir alt dalı olmasına rağmen ayrı olarak ele alınmıştır. Emanullah Han'ın iktidarını kaybetmesine sebep olan hoşnutsuzluğun birincil hedefi kadın hakları alanındaki reformlar olduğundan bu konu, bağımsız olarak ele alınmayı hak etmektedir.

Eğitim reformları ile başlanacak olursa Emanullah Han'ın en yoğun çabasının bu alanda olduğu görülebilmektedir. Han, devleti dönüştürmek için muhtaç olduğu “beyaz yakalı, okur yazar olmanın ötesine geçmiş ve entelektüel olarak nitelenebilecek bir orta sınıftan” mahrum olduğunun bilincindedir. Böyle bir toplumsal sınıfa ortaya çıkarmak için de elinden geleni yaptığı söylenebilir. Tıpkı babası gibi o da Abdurrahman Han döneminde sürdürülen kültürel tecrit politikasını tercih etmemiş ve ülkeye Hindistan'dan, Türkiye'den ve Fransa'dan eğitimciler getirmiştir. Nitekim o dönem İstiklal mücadelesi veren Türkiye ile Afganistan arasında imzalanan 1 Mart 1921 tarihli ittifak anlaşmasının dördüncü maddesi Türkiye'den Afganistan'a öğretmen ve subay gönderilmesi hususunda mutabakata varıldığını ifade etmektedir (Özlu, 2012: 35-36).

1920 yılında halkın okuma yazma oranını arttırmak için pek çok camide yetişkin kursları açılmıştır. Emanullah Han, bu atılıma o kadar önem vermiştir ki katılımı arttırabilmek adına kendisi dahi göstermelik de olsa bazı camilerde eğitimlik yapmıştır (Stewart, 1973: 129). Bu reform, Han'ın eğitim kalkınmasını topyekûn bir kalkınma olarak tasarladığının önemli göstergelerinden birisidir.

1924 yılında ise yetişkinlerden ziyade çocukları kapsamına alan bir zorunlu eğitim reformu gerçekleştirilmiştir. Bu değişiklik ile ailelerin çocuklarını ilkokula göndermeleri mecburî hâle getirilmiş ve 1928 yılında da çocuğu okula göndermemenin cezaları ağırlaştırılmıştır (Poullada, 1973: 72-73). Ancak bu reformun Afganistan ülkesine ne kadar yayıldığı bir muammadır. Zira Afgan Krallarının çıkardığı fermanlar yahut kanunlar çoğu zaman ancak Kâbil’de uygulanabilmekte, farklı kabile reislerinin hüküm sürdüğü taşrada ise kâğıt üzerinde kalmaktadır.

Eğitim reformları yaygınlaştırılmaya çalışılırken ülkede yeteri kadar eğitimcinin olmadığı gerçeği fark edilmiştir. Bu durumu değiştirmek adına 1922 yılında öğretmen yetiştirme amacıyla Dâr-ül Muallimin okulu kurulmuştur. İlkokul mezunlarının öğretmen olmak için üç yıl eğitim gördüğü bu okulda Fransızca eğitim verilmesi kararlaştırılmıştır (Rasekh Yahya, 2017: 26-27).

Emanullah Han, saltanatının muhtelif yıllarında Fransız, İngiliz ve Alman ekolünde eğitim verecek üç farklı lise inşa ettirmiştir (Rasekh Yahya, 2017: 27). Han’ın eğitim hususundaki reformları incelendiğinde bu konuda herhangi bir ekolü yekten benimsemediğini mümkün merteye karma bir sistem ortaya çıkarmaya çalıştığını görülmektedir.

Devlet memurlarının eğitim meselesine de eğilen Kral, saltanatı boyunca emniyet mensupları için Polis Akademisini; maliye mensupları için Mekteb-i Usul-i Defteri’yi ve mülki idare amirleri Yönetim Meslek Yüksekokulu’nu inşa ettirmiştir (Rasekh Yahya, 2017: 27).

Tüm bunların yanında eğitim hususunda belki de en cesurca reform Afganistan tarihinde ilk defa yurtdışına öğrenci gönderilmek suretiyle gerçekleştirilmiştir. Emanullah Han; Fransa, Türkiye, İtalya gibi ülkelere içinde kızların da bulunduğu çeşitli sayıda öğrenci göndermiştir. Daha sonra değinileceği üzere özellikle Afgan kızlarının yurtdışına gönderilmesi muhafazakârlar tarafından oldukça büyük tepkiyle karşılanacaktır (Poullada, 1973: 72).

Dönem boyunca gerçekleştirilen hukuki yenilikler incelendiğinde ise elbette en önde Afganistan tarihinin ilk anayasasının kabul edilmesi gelmektedir. Nitekim bu kategoride ele alınacak bütün reformlar ya Anayasa’yı önceleyen hazırlık süreçlerinin yahut da Anayasa’dan sonra ortaya konan kodifikasyon süreçlerinin bir parçası olacaktır.

Anayasa ile birlikte son derece canlı ve hızlı bir kodifikasyon süreci de yaşanmıştır. Bu çerçevede Emanullah Han, kanunları kaleme alacak bir konsey tesis etmiştir. Mahfîl-i Vaz’ı Kanun ismi verilen bu konseyde Afgan hukukçuların yanında Türk hukukçulara da yer verilmiş ve konsey yetmişten fazla kanun kaleme almıştır (Khvajamir, 2015: 373).

Yeni anayasa ile birlikte Afgan tarihinde ilk defa -kâğıt üzerinde de olsa- kraldan bağımsız bir yargı teşkilatı tanımlanmıştır. Böylece kuvvetler ayrılığı ilkesinin hayata geçirilmesine yönelik bir adım atılmıştır. Bu yeniliğe paralel olarak da 1923 yılında Afgan yargı teşkilatını ve mahkemelerin hiyerarşisini düzenleyen bir kanun kabul edilmiştir (Poullada, 1973: 75). Emanullah Han döneminde mahkemelerin ceza, ticaret ve şerî olmak üzere üç gövdeye ayrıldığı ve ceza ile ticaret mahkemelerinde daha seküler bir işleyişin olduğu kimi kaynaklarda vurgulanmaktadır. Bu noktada Emanullah Han’ın getirdiği yargı teşkilatının Tanzimat sonrası Osmanlı Devleti’nin yargı sistemine benzediği iddia edilebilir (Aybudak, 2021: 286-305).

Ekonomik reformlar incelendiğinde ise ilk olarak tüm vergi sisteminin yenilendiği görülmektedir. Emanullah Han, ekonomiyi elinden geldiğince geleneksel görünümünden kurtarmaya gayret etmiş nakdî işleyişin ağır bastığı bir para ekonomisini tesis etmek için çok çaba sarf etmiştir. Nitekim malum olduğu üzere para ekonomisi geliştikçe nakdî vergiler alma imkânı ve dolayısıyla merkezî iktidarın kapasitesi de gelişmektedir. Bu bağlamda ilk devlet bütçesi de Emanullah Han zamanında kaleme alınmıştır (Chua, 2013: 40).

Emanullah Han’ın eğitim alanındaki reformlara önem verdiği belirtilmişti. Bu alanda gerçekleştirilen okul inşaatlarının masrafını karşılayabilmek adına spesifik bazı vergiler dokuz kata kadar artırılmıştır (Stewart, 1973: 129).

Kanunî yeniliklerin yanında saltanatı boyunca kaçakçılık ve rüşvet karşıtı bir propaganda izleyen Emanullah Han, aynı zamanda gümrük sistemini basitleştirmiş ve gümrük vergilerinin daha etkin biçimde toplanması için çaba sarf etmiştir (Rubin, 2002: 55).

Ülke çapındaki devlet arazileri (mirî araziler) üzerine bir kadastro çalışmasının yapılarak topraksız köylüye toprak dağıtılması ve böylece Afgan devlet gelirlerinin oldukça önemli bir kısmını oluşturan tarım vergilerinin artırılması da Emanullah Han döneminde gerçekleştirilen atılımlardan biridir. Aynı zamanda ilk kez tarım bakanlığı da kurulmuştur (Poullada, 1973: 78-79).

Saltanatı süresince kralın kişisel bir kararından ziyade konjonktürel bir göç dalgası da ekonomiye katkı sağlamıştır. Sovyet zulmünden kaçan çok sayıda Türkmen, Özbek ve Tacik muhacir Afganistan'a sığınmıştır. Bu muhacirler yanlarında çok sayıda canlı hayvan getirdiği gibi aynı zamanda hâlen daha Afganistan'ın önemli ihraç kalemlerinden olan halı dokumacılığının da yaygınlaşmasına ön ayak olmuşlardır (Poullada, 1973: 137-138).

Sayılan tüm bu reformların haricinde fizibilite çalışmaları yapılmadığı için kalıcı olmayan fabrikalar, ordu ihtiyaçları için üretim yapan imalathaneler ve karışıklıklar nedeniyle hayata geçirilemeyen bir Merkez Bankası hazırlığı da ekonomik reformlar arasında gösterilebilir (Poullada, 1973: 78-79).

Emanullah Han her konuda reformlarını gerçekleştirirken toplumun yarısını oluşturan kadınları da es geçmemiştir. Daha önce de vurgulandığı gibi Kral'ın sonunu getiren reformlar da genellikle kadın hakları üzerine olanlardır. Zira o zamana kadar son derece dışa kapalı ve mutaassıp derecede dine bağlı olan Afgan toplumu ile Emanullah Han'ın inşa etmek istediği görece seküler toplum arasında çok büyük bir mesafe bulunmaktaydı. Zaten bu nedenle kral idealindeki toplumu inşa etmeye çalıştığı sırada realitede var olan toplum tarafından tahtından edilmiştir.

Kadın hakları hususunda hukukî olarak 1928 yılına kadar bir geçerlilik kazanmamış olsa da vurgulanması gereken ilk husus elbette peçeye karşı yapılan devlet propagandasıdır. Emanullah Han, burka ismi verilen geleneksel bir kıyafet ile sokağa çıkan Afgan kadınlarının peçe takmaması için uğraşmış hatta devlet memurlarına eşlerinin peçesiz sokağa çıkması yönünde baskı yapılmıştır (Yılmaz, 2010: 159). 1928 yılındaki yurtdışı gezisinden ve özellikle de Türkiye'deki kılık kıyafet devriminden çok etkilenen Han, ülkesine döndüğünde peçe meselesini hukukî zemine taşımaya karar vermiştir.

Kadın hakları hususunda ataerkil toplumu belki peçeden de daha fazla kızdıran adımlar ise evlilik ile ilgili atılmıştır. Emanullah Han, Afgan kadınına evlilikte tercih hakkı tanıyan ve belli şartlar altında boşanma hakkı tanıyan bir dizi kanunî düzenleme gerçekleştirmiştir. Bunun haricinde o dönemde Afgan toplumunda çok önemli olan düğünlerdeki abartılı harcamalar ve mübalağalı mehir taleplerini de ele alan, yani evlenmenin önündeki zorlukları kaldırmaya teşebbüs eden düzenlemeler de gerçekleştirmiştir (Gregorian, 1969: 238).

Tıpkı peçe hususunda olduğu gibi hukukî olarak hiçbir zaman düzenlenmeyen ancak hilafına yoğun bir siyasi propaganda yapılan bir diğer konu da çok eşlilik. Emanullah Han, kendisi tek eşli bir hayat sürdürdüğü gibi Afgan toplumuna da bu yönde davranması için nasihat etmiştir. Ancak tahtı kaybetmesiyle sonuçlanan isyan patlak verdiğinde isyancıları sakinleştirmek için amcasının kızıyla bir nikah yapmıştır (Yılmaz, 2010: 164).

Muhafazakârlar nazarında bardağı taşıran son damlalardan biri ise Kral'ın ünlü yurtdışı gezisinden döndüğünde ülkedeki evlilik yaşı üzerine bir düzenleme teşebbüsüne gitmesidir. 1928 yılında erkekler için 22; kızlar içinse 18 yaşının altında evlenmeyi yasaklayan bir kanun gündeme getirilmiştir. Ancak bu düşünce o günün Afgan toplumu için o denli ütöpiktir ki o zamana kadar Emanullah Han'ın reformlarına fazlaca ses çıkarmayan ve nispeten Kral'ın kontrolünde denilebilecek Loya Jirga (Büyük Meclis) dahi bu tasarımı reddetmiştir (Ahmed-Ghosh, 2003: 6).

Emanullah Han'ın bu başlık altında değinilmeyen pek çok reform düşüncesi mevcuttur. Bunlardan kimisi hukukî olarak hayata geçirilmiş kimisi ise sadece tasarı düzeyinde kalmıştır. Ancak özellikle 1928 yılında modernleşmenin dozunu arttırmaya karar vermesiyle parçalı Afgan toplumunun gözünde meşruiyetini iyiden iyiye yitiren Kral, aynı yıl içinde patlak veren olaylar silsilesi neticesinde 14 Ocak 1929 tarihinde tahttan feragat etmek zorunda kalmıştır. Bir sonraki başlıkta Emanullah Han'ın tahttan feragat etmek zorunda bırakan isyanlar anlatılmış; sonuç bölümünde ise saltanatı döneminde gerçekleştirilmek istenen reformların değerlendirilmesi yapılmıştır.

Tahttan İndirilişi

Emanullah Han'ın sonunun en büyük habercisi 1924 yılında patlak veren ve ancak 1925 yılı Ocak ayında bastırılabilen Host isyanıdır. İsyanı, ülkenin güneyinde Host olarak isimlendirilen bölgede patlak vermiştir. Kaynakların aktardığına göre bölgede görev yapan yöneticilerin zalimâne uygulamaları da halkın siyasal iktidara ve Han'a karşı kinlenmesine sebebiyet vermiştir (Hamşioğlu, 2006: 257).

İsyan süresince bölgedeki muhafazakâr din adamları kabileleri isyana teşvik etmekte kritik bir rol oynamıştır. Halkı galeyana getiren en etkili söylem ise Emanullah Han'ın kabul ettiği kanunların şeriata aykırı olduğu iddiasıdır. Özellikle kadın hakları noktasında alınan kararlar zaten büyük tepki çekmektedir. Bunun yanında merkezî yönetimin gönderdiği yöneticilerin zulmü de halkı bezdirmektedir.

Mollaların teşviki, büyük bir basınç altında olan kitlenin patlamasına ön ayak olmuştur. Bu noktada mollaların bu kadar istekli bir biçimde isyana dahilinin arkasında Emanullah Han'ın dini devlet kontrolüne alma çabasının yattığı da rahatlıkla iddia edilebilir. Han, modernleşmenin önündeki en büyük engelin din adamları sınıfı olduğunu düşünmektedir. Ve getirdiği yeniliklerin bir kısmı da dinî alanı ve bu alanda çok uzun zamandır söz sahibi olan geleneksel ulemayı kontrol altına almaya yöneliktir. Host isyanı, merkezî iktidarın ulaşamadığı noktalarda kitleleri mobilize edecek esas gücün kim olduğunu Emanullah Han'a hatırlatan bir vakadır. Kabil'e kadar yaklaşan isyancı ordusu ancak merkezî orduya farklı kabilelerin destek vermesi ve hatta İngilizlerden elde edilen ve Alman pilotların kullandığı savaş uçaklarının isyancılar üzerine gönderilmesi ile bastırılabilmiştir (Ewans, 2002: 94).

Daha önce de vurgulandığı gibi Host isyanı, Afganistan'da modernleşmenin hızını yavaşlatmıştır. Kral, adımlarını daha küçük ve temkinli atması gerektiğinin farkına varmıştır. Bir müddet gerçekten de modernleşme planları çok daha temkinli biçimde götürülür. Ancak 1928 yılındaki büyük yurtdışı turundan döndüğünde gördüklerinin etkisiyle büyük bir şevk ve iştahla Afganistan'ı muasır medeniyetler seviyesine çıkartacağına inandığı yenilikleri hayata geçirmek için işe koyulur. Bu yolda ülke sathına yayılmış gelenekçi mollaları açık biçimde karşısına almaktan hiç çekinmemiştir. Han'ın projeleri arasında mollalar için kurulacak kadı okulu ve ülkede eğitim vermek isteyen tüm mollaların belli bir devlet eğitimi neticesinde sertifika almaya zorlanması yer almaktadır. Bu düşünce açık biçimde din adamları grubunu kendi kontrolüne alma niyeti taşımaktaydı. Ancak bundan dahi önemli olan bir diğer konu ise Afgan toplumunun dinî hayatında son derece önemli yer tutan Hindistan'daki Diyobend Medreselerinden mezun olmuş kişilerin her türlü dinî faaliyetini yasaklama fikridir (Hamşioğlu, 2006: 252). Yine daha önce belirtilen ve Loya Jirga'nın kabul etmeye yanaşmadığı belli bir yaşın altındakilere yönelik evlenme yasağı da Han'ın projeleri arasındaydı.

Kral bu planlarını gerçekleştirirken yenilik karşıtı cephe de boş durmamaktaydı. Yurtdışı turunda Kraliçe tesettürsüz kıyafetlerle davetlerde yer almış ve bu şekilde çeşitli fotoğrafları çekilmiştir. İlginç bir şekilde Afgan toplumunda bu fotoğraflar el altından yayılmaktaydı. Toplum bu tavrı milli gururuna büyük bir hakaret olarak algılamıştır. Fotoğrafların İngilizler tarafından dağıtıldığı ve Emanullah Han'ı deviren isyanın arkasında İngiltere olduğu sıklıkla dile getirilmektedir (Ahmed-Ghosh, 2003: 5). Bu iddianın doğruluğundan bağımsız olarak 1928 yılına gelindiğinde her halükârda Kral'ın toplumsal kabulü oldukça azalmıştı. Üstelik yurtdışı gezisinde alkol aldığı, domuz eti yediği gibi söylentiler de halk arasında giderek yayılmaktaydı (Gregorian, 1969: 62). Zaten pamuk ipliğine bağlı dengeler Kasım 1928'de koşturdu. Emanullah Han, kendisine karşı isyan planladığını öne sürdüğü bazı muteber mollaları Kabil'de tutuklatıp idam ettirerek meşruiyetini iyiden iyiye bitirdi. Bunun üzerine mollalar açıkça isyanın caiz olduğuna yönelik fetvalar vermeye başladı. "Propagandacılar olarak hükümetin etkisiz ve yetersiz teknik araçlarının denk olmadığı bir doğrudan iletişim kanalına sahiptiler. Emanullah kâfir, Avrupa'da domuz yiyerek ve içki içerek pisenmiş olmanın bir sonucu olarak delirmiş olduğu ilan edildi." (Hamşioğlu, 2006: 257)

Merkezî ordu isyan karşısında çaresiz bir hâldeydi. 6 Ocak 1929'da iktidarı kurtarmak adına umutsuz biçimde reform programına son verileceğini açıklayan bir bildiri ilan edildi. Kadınlar yine peçelerini takacak, orduda sınırlanan şeyh-mürîr ilişkisi tekrar serbest bırakılacak, Diyobend Medresesi mezunları Afganistan'da her türlü faaliyet gösterebilecek, kız okulları kapatılacak, yurtdışına eğitime gönderilen Afgan kızları geri çağırılacak, Kabil'in ana caddelerinde gezenlerin batılı kıyafetler giyme zorunluluğu kaldırılacaktı (Saikal, 2004: 87-88). Kısaca Emanullah Han, isyancıların tüm taleplerini kabul etmeye hazırdı. Ancak elbette ok yandan çıkmıştı ve bu teslim bildirisi dahi isyancıları durdurmadı. 14 Ocak 1929'da isyancı güçler Kabil'e girdi ve aynı gün Emanullah Han kardeşi lehine tahttan feragat ettiğini açıkladı (Yılmaz, 2010: 157).

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Emanullah Han'ın 1919 Şubat'ında başlayan saltanatı, 1929 yılının Ocak ayında bitmiştir. Elbette Afganistan'ın modernleşme serüveni Emanullah Han ile sonlanmamış, içsel çatışmaların etkisiyle farklı ivmelerle günümüzde de devam etmektedir.

Abdurrahman Han'ın tahtı ele geçirdiği yıl olan 1880 ile Emanullah Han'ın tahttan feragat ettiği 1929 koridoru Afganistan modernleşmesinin en kritik dönemlerinden birini oluşturmaktadır. Bu dönem, merkezî iktidar tarafından toplumun kabileci yapısını zayıflatma amacıyla önlemlerin alınmaya çalışılması ve yerel iktidar odaklarının da bu değişime direnmesi şeklinde özetlenebilir. Emanullah Han, Afganistan'daki iktidar ilişkileri içerisinde oldukça önemli bir yer tutan din adamlarını da karşısına alarak

zaten merkezî iktidar aleyhine olan ilişkileri daha da kötü bir dengeye, daha doğrusu dengesizliğe, doğru sürüklemiştir.

Afgan modernleşmesinde en temel problem kabilelerin askerî gücünü bastırarak hassa ordusu benzeri bir yapılanmanın tesis edilememiş olduğu söylenebilir. Özellikle Emanullah Han, tüm modernleşme hamlelerine rağmen askerî kapasiteye fazlaca önem vermemiştir. Afgan subayların eğitimi ve Afganistan'da modern askerî birlikler kurmak için Türkiye Cumhuriyeti'nden gönderilen kadrolar da imkân yetersizliği ve konjonktürel şartlar gereği fazlaca verimli olamamışlardır. Hatta Emanullah Han'ın tahttan feragat etmesine sebebiyet verecek isyan esnasında Mustafa Kemal'in Afganistan'daki Türk kurmay kadrosuna Emanullah Han için sonuna kadar çatışma emri verdiği bilinmektedir (Şimşir, 2002: 222-223). Ancak Kral, sonuna kadar mücadele etmek yerine ülkedeki karışıklığın sonlanması için idareyi devretmeyi tercih etmiştir.

Kabil'in merkezî bir ordu kuramaması sadece kişisel tercihlerle açıklanabilecek bir mesele değildir. Bu vakanın altında ülkenin sosyoekonomik gerçeklikleri yatmaktadır. Parasal ekonominin darlığı, etkin bir maliye teşkilatının kurulamaması gibi etmenler, Kabil'i ülkenin taşrasında vergi toplayabilmek için kabilelere mahkûm etmektedir. Bu durum da elbette vergi oranları arttırılsa dahi bununla doğru orantılı olarak bölgede bu işi üstlenmiş kabilenin de gelirinde artış olması anlamına gelmektedir. Bunun yanında merkezî ordu kurulmak istendiğinde dahi Afganistan'daki askere alma işlemleri ordunun etkinliğini olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Afganistan geleneklerine göre askere kimin gönderileceğine kabilenin ileri gelenleri karar vermektedir. Bu durumda da genelde istenmeyen, sorunlu yahut askerlik için elverişsiz kişiler orduya gönderilmektedir. Emanullah Han, bu durumu değiştirmek için askere alınacak kişinin kura ile belirlenmesi kuralını getirmeye çalışmıştır. Yerel elitlerin, cemaatleri üzerinde denetimini kaybetmesi anlamına gelen bu düzenleme oldukça tepki çekmiştir. Özellikle kuradan kabile liderlerinin oğulları ve yakınları çıkmaya başladıkça tepki daha da artmıştır. Tüm bunların haricinde Afgan ordusundaki bir diğer problem ise pir-mürüt ilişkisidir. Orduda kök salmış olan bu ilişkiler emir komuta zincirini bozmakta ve din adamlarının askeriye içerisinde nüfuz kazanmasına sebep olmaktadır. Her ne kadar Emanullah Han bu durumu değiştirmek için uğraşmışsa da başarılı olamamıştır.

Sonuç olarak Afganistan'ın demografik bölünmüşlüğü, para ekonomisinin bir türlü istenen düzeyde gelişmemesi, kabileleri baskılayacak merkezî bir ordunun bir türlü inşa edilememesi, modern maliyenin kurulamaması gibi unsurlar Afgan modernleşmesini, reformlar sırasında atılması gereken bazı adımlardan çıkarları zedelenecek olan geleneksel güçlerin hedef tahtasına oturtmuştur.

Yazarlık Katkısı

Çalışma tek yazarlıdır.

Etik Kurul Beyanı

Araştırma doküman incelemesine dayandığından etik kurul beyanına ihtiyaç yoktur.

KAYNAKÇA

- Ahmed-Ghosh, H. (2003). A History of Women in Afghanistan: Lessons Learnt for the Future or Yesterdays and Tomorrow: Women in Afghanistan. *Journal of International Women's Studies*, 4(3), 1-14.
- Ahmetbeyoğlu, A. (2009). Türkistan Hakkında Coğrafi, Siyasi, Tarihi ve İstatistikî Malumat. *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(22), 1-21.
- Allinson, J. ve Anievas, A. (2010). The Uneven And Combined Development Of The Meiji Restoration: A Passive Revolutionary Road To Capitalist Modernity. *Capital & Class*, 34(3), 469-490.
- Ataie, N. (2015). Afganistan'a Müdahale ve Yeni Devlet Düzeni, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Ramazan İzol), Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aybudak, U. (2021). *Kapitalizme Entegrasyon ve İslamcılık(lar)*. İstanbul: DBY Yayınları.
- Canfield, R. (1986). Ethnic, Regional, and Sectarian Alignments in Afghanistan. (Derleyen: A. Banouazizi ve M. Weiner). *The State, Religion, and Ethnic Politics: Afghanistan, Iran, and Pakistan* İçinde (s. 75-103). New York: Syracuse University Press.
- Chua, A. (2013). The Promise and Failure of King Amanullah's Modernisation Program in Afghanistan. *The ANU Undergraduate Research Journal*, 0(5), 35-49.
- Erdal, İ. (2022). Afganistan'ın Modernleşme Süreci ve Dış Politikasında Türkiye'nin Etkisi (1920-1973). *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4(8), 925-938.
- Erman, K. (2012). Sömürgecilik Kışkırcısında Afganistan. *History Studies*, 4(3), 69-82.

- Ewans, M. (2002). *Afghanistan A Short History of Its People and Politics*. New York: Harper Collins Publisher.
- Gregorian, V. (1969). *The Emergence of Modern Afghanistan Politics of Reform and Modernization, 1880 - 1946*. Stanford: Stanford University Press.
- Güdül, S. ve Labib Raof, F. (2020). Orta Asya'da Yeni Büyük Oyunun Anahtarı: Afganistan. *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 4(2), 13-46.
- Hakbin, H. (2009). Afgan Modernleşmesinde Mahmut Tarzi'nin Rolü ve Türkiye ile İlişkisi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Doç. Dr. Mehmet Akgül), Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hamşioğlu, O. (2006). Afgan Modernleşmesi ve Türkiye (1880 - 1933), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), (Danışman: Dr. Derviş Kılınçkaya), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Hobsbawm, E. J. ve Ranger, T. (2006). *Geleneğin İcadı*. (M. M. Şahin, Çev.) İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Kakar, H. K. (1979). *Government and Society in Afghanistan The Reign of Amir Abd al-Rahman Khan*. Austin: University of Texas Press.
- Khvajamir, M. (2015). Afgan Medeni Kanununun Oluşum Süreci ve Muhtevası. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 369-382.
- Kış, S. (2009). İşgal ile İstiklal Arasında Anadolu'da Bir İngiliz Casusu: Mustafa Sagir. *Tarihin İzinde* 0(1), 195-210.
- Naser, S. (2019). Afganistan'da Modernleşme Süreci 1900-1929, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Prof. Dr. Giray Saynur Derman), İstanbul: Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Araştırma Enstitüsü.
- Özlu, H. (2012). Türk-Afgan Dostluk ve İşbirliği Anlaşması' Kapsamında Atatürk Dönemi Türkiye-Afganistan İlişkilerine Bakış. *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(8), 31-46.
- Özmen, S. (2017). Bir Afgan Aydını Olan Mahmud Tarzi Han'ın Türk-Afgan İlişkilerine Etkileri. *Route Educational and Social Science Journal*, 4(7), 32-42.
- Poullada, L. B. (1973). *Reform and Rebellion in Afghanistan 1919-1929*. London: Cornell University Press.
- Rasekh Yahya, S. (2017). Afganistan Eğitim Sisteminde Nitelik Sorununun Tarihsel, Siyasal, Ekonomik ve Sosyal Temelleri, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Doç. Dr. Murat Özdemir), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Rubin, B. (2002). *The Fragmentation of Afghanistan: State Formation and Collapse in the International System*. New Haven: Yale University Press.
- Runion, M. (2007). *The History of Afghanistan*. London: Greenwood Press.
- Saikal, A. (2004). *Modern Afghanistan: A History of Struggle and Survival*. London: I.B. Tauris&Co Ltd.
- Saray, M. (1988). Afganistan. TDV İslam Ansiklopedisi, 1, 408-411.
- Selim, Y. (2004). *Afganistan ve Dostum*. Ankara: Hiler Yayınları.
- Shahrani, N. (1986). State Building and Social Fragmentation in Afghanistan: A Historical Perspective. (Derleyen: A. Banuazizi ve M. Weiner). *The State, Religion, and Ethnic Politics: Afghanistan, Iran, and Pakistan* İçinde (s. 21-74). New York: Syracuse University Press.
- Stewart, R. T. (1973). *Fire in Afghanistan 1914-1929*. New York: Doubleday Publishing.
- Şen, A. (2022). Afganistan: ABD Müdahalesi ve Taliban'ın Dönüşü. *SDE Akademi Dergisi*, 2(4), 76-102.
- Şeyhanlıoğlu, H. (2008). 18. Yüzyıldan Günümüze Kadar Afganistan'ın Jeostratejik Önemi. *Avrasya Etüdüleri* (34), 61-82.
- Şimşir, B. N. (2002). *Atatürk ve Afganistan*. Ankara: ASAM Yayınları.
- The World Bank (2022). <https://data.worldbank.org/> adresinden 15.06.2022 tarihinde erişildi.
- Wynbrandt, J. (2010). *A Brief History of Saudi Arabia*. New York: Facts On File Publishing.
- Yazıcı, O. (2011). Hazaraların Menşei ile İlgili Yeni Bir Görüş. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 0(29), 475-492.
- Yazıcı, O. (2019). Ahmed Şah Dürranî Döneminde Afgan Şahlığı'nın Hindistan Siyaseti. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 0(33), 632-656.
- Yılmaz, A. (2010). Amanullah Han'ın İslahatları ve Atatürk. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 0(21), 155-165.
- Yörük, D. (2007). Karaman Eyaletinde Tlmar Çevrilen Vakıf ve Mülkler (1476-1483). *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*, 0(6), 61-74.